

Het Oude Testament

Fragment uit de Leningradcodex ofwel Codex Leningradensis, het oudste nog beschikbare handschrift van de masoretische tekst van het Oude Testament. Dit handschrift dateert uit het jaar 1008 A.D. Bron: Wikipedia, 'Tenach'.

Inleiding

Plaats in de Canon

Alle christelijke pedagogiek vindt zijn bron in Gods Woord. Gods Woord omvat, volgens het geloof van de christelijke Kerk, zowel het Oude als het Nieuwe Testament. De Kerk heeft altijd geloofd in dit Woord als de openbaring van God. De Kerk deelt deze overtuiging, dat God Zich in Zijn Woord openbaart, voor wat betreft het Oude Testament (Tenach) met de Joodse geloofstraditie. Ook

binnen de Joodse traditie wordt grote waarde gehecht aan de opvoeding. De Kerk verschilt echter ook van de Joodse traditie omdat zij het Oude Testament leest en verstaat vanuit het licht van het Nieuwe Testament: het licht van Jezus Christus.

De pedagogische canon voor de christelijke leraar mag en moet in dit licht zowel het Oude als het Nieuwe Testament omvatten. In het voorliggende venster zal het gaan om het Oude Testament en de daarin aanwezige opvoedkundige noties. In een later venster zal het Nieuwe Testament aan de orde komen.

Het Oude Testament is geen pedagogisch handboek - er bestond in het geheel geen 'pedagogiek' in de moderne, academische zin van het woord - maar het bevat wel diepe noties van het grote belang van de opvoeding door ouders en 'oudsten' van de kinderen in het geloof en in de geloofstraditie.

Actualiteit

Het Woord Gods heeft een blijvende actualiteit voor Kerk en wereld. De Kerk zal zich binnen elke tijdsontwikkeling en bij de vragen die zich daarin aandienen, moeten richten op het Woord om zo de eigen overtuigingen te ijken op het Woord en antwoorden te vinden voor de vragen die opkomen bij de jeugd. Het is van groot belang dat christelijke leraren kennis hebben van de oudtestamentische noties over opvoeding.

Kernthema

De kernthematiek van dit venster betreft een aantal opvoedkundige noties van het Oude Testament, gezien vanuit het licht van de christelijke uitleg van het Oude Testament. Het accent zal hierbij vooral liggen op de Thora (Mozes), de Profetische boeken (Jesaja) en de Wijsheidsgeschriften (Salomo).

Structuur

We zullen in dit 'venster' eerst kijken naar het Oude Testament in algemene zin (paragraaf 1). Daarna richten we ons op de Thora van Mozes (paragraaf 2). Voorts kijken we naar de Profetische geschriften, met name Jesaja (paragraaf 3) en daarna richten we de blik op de Wijsheidsliteratuur van Salomo (paragraaf 4). Tenslotte kijken we in vogelvlucht naar de doorwerking van het Oude Testament binnen de geschiedenis van de pedagogiek (paragraaf 5). We besluiten met wat literatuursuggesties voor we meer van of over de thematiek van de geloofsopvoeding in het Oude Testament wil lezen (paragraaf 6).

1. Het Oude Testament

De Kerk spreekt van 'het Oude Testament', de Joodse geloofstraditie noemt deze boeken 'de Tenach'. De *Tenach* omvat de Thora ofwel de Wet van Mozes, de *Neviim* ofwel de Profeten en de

Chetouvim ofwel de Geschriften. De eerste letters van deze drie namen – T, N en Ch – vormen tesamen het woord ‘Tenach’ .

Het Oude Testament omvat 39 boeken die in een tijdspanne van vele eeuwen zijn geschreven. De opvattingen over de datering van deze boeken lopen sterk uiteen.

Binnen de klassieke traditie van de Kerk wordt vastgehouden aan Mozes als auteur van de eerste vijf Bijbelboeken. Dat zou betekenen dat de oudste Bijbelboeken dateren uit de zestiende eeuw voor Christus (hoewel er ook auteurs zijn die Mozes later dateren, bijvoorbeeld in de dertiende eeuw voor Christus). De jongste boeken – Zacharia en Maleachi – dateren uit de vijfde eeuw voor Christus. Aldus omvat het Oude Testament volgens deze orthodoxe opvatting een tijdspanne van twaalf eeuwen.

Volgens de meer moderne, kritische opvattingen zijn de boeken van Mozes veel jongere geschriften die door andere auteurs zijn geschreven in de zevende eeuw voor Christus of nog later. De discussie over deze zaken wordt ernstig bemoeilijkt doordat we geen oorspronkelijke handschriften meer hebben van deze teksten. Het oudste handschrift dat we nog hebben dateert uit de elfde eeuw na Christus: de *Codex Leningradensis* (zie de afbeelding boven dit venster).

De canon van het Oude Testament is ergens in de eerste eeuwen voor en na Christus vastgesteld. Waarschijnlijk was er eerst een informele canon. In het jaar 150 voor Christus is er door zeventig Joodse vertalers een Griekse vertaling van het Oude Testament gemaakt, de *Septuagint*, waarin alle 39 boeken zoals we die nu kennen, maar ook enkele andere boeken, zijn opgenomen. In het jaar 100 na Christus is op de Joodse Synode te Jamnia de canon van de 39 boeken bevestigd. De christelijke Kerk heeft deze canon overgenomen. In een *Brief* van bisschop Melito van Sardes uit het jaar 170 na Chr. wordt deze canon genoemd.

Binnen de Joodse traditie geldt niet alleen de genoemde canon van de *Tenach* als gezaghebbende tekst. Naast de Bijbel kent de Joodse traditie ook de mondelinge leer, de zogeheten *Misjna* (de commentaren op de *Tenach*) en de *Gemara* (de commentaren op de *Misjna*). Deze twee bronnen ziet men als afkomstig van of staande in de traditie van Mozes en daarom hebben ze ook een groot gezag. De *Talmoed* omvat beide bronnen (de *Babylonische Talmoed* dateert uit 350 na Chr. en de Jeruzalemse Talmoed dateert uit de periode tussen 500 en 1000 na Chr.).

Binnen de Joodse traditie van opvoeding en onderwijs vormen *Tenach* en *Talmoed* de basis. Binnen de christelijke traditie is het Oude Testament de basis; de *Talmoed* speelt geen of vrijwel geen rol (hoewel binnen hedendaagse tradities er meer oog is voor de Joodse uitleg en ook sommige reformatoren in de leer gingen bij rabbijnen en zo meer kennis kregen van de Joodse uitleg). Het Oude Testament wordt gelezen vanuit het christologische perspectief van het Nieuwe Testament. Alleen de naam ‘Oude Testament’ is al een christelijke aanduiding: zij suggereert dat er een nieuw ‘testament’ of nieuw ‘verbond’ is bijgekomen. De Joodse traditie zal nooit spreken in termen van het ‘Oude Testament’, zij zal altijd spreken van de *Tenach* of, kortweg, de *Thora*¹.

2. De Thora van Mozes

Leven

¹ Gebaseerd op: M.J. Mulder e.a. (red.), *Bijbels handboek. Deel I*, Kampen, 1981.

Mozes ontving van God de Thora op de Sinaï, tijdens de uittocht van het volk Israël uit het diensthuis van Egypte. Veertig dagen en veertig nachten was hij de op de berg voor het aangezicht van God. Hij ontving daar de Wet. Volgens de traditie is hij de auteur van de vijf 'boeken van Mozes': zowel binnen Joodse als christelijke orthodoxe kringen wordt vastgehouden aan deze overtuiging. Mozes was de zoon van Amram en Jochebed. Hij stamde af van Levi via diens zoon Kehat. Hij werd geboren rond 1525 voor Christus (of één of twee eeuwen later, volgens sommige exegeten) in Egypte, ten tijde van een farao die de Joden zeer ongunstig gezind was². Nadat zijn ouders hem hadden verborgen in een biezende mandje in de Nijl, werd hij door farao's dochter gevonden; zij gaf hem de naam 'Mozes' - 'Hij die uit het water getogen is' - en ze voedde hem op aan het hof van farao. Toen hij opgroeide zag hij hoe zijn volk geknecht en verdrukt werd. In woede sloeg hij een Egyptenaar dood die één van Mozes' Hebreeuwse volksgenoten mishandelde. Mozes moest vluchten voor zijn leven en woonde veertig jaar in het land Midian bij Jetro, wiens dochter Zippora hij huwde. Veertig jaar vertoefde hij hier in de woestijn, tot God hem riep om Zijn volk te gaan bevrijden uit de hand van de farao.

Mozes ging naar het hof van farao waar hij hem vroeg om het volk te laten gaan. Pas na tien plagen kon het volk wegtrekken uit Egypte, nadat in de Paasnacht het bloed aan de posten was gestreken en het ongezuurde brood was gegeten.

Reeds hier komt het opvoedkundig element de tekst van het boek Exodus binnen:

'En het zal geschieden, als gij in dat land komt (het beloofde land Kanaän, EM), dat u de Heere geven zal, gelijk Hij gesproken heeft, zo zult gij dezen dienst onderhouden. En het zal geschieden, wanneer uwe kinderen zullen zeggen: wat hebt gij daar voor eenen dienst? Zo zult gij zeggen: Dit is den Heere een paasoffer, Die voor de huizen der kinderen Israëls voorbijging in Egypte, toen Hij de Egyptenaars sloeg en onze huizen bevrijdde!' (Ex. 12: 25 – 27)

Het bijzondere gebeuren van de tiende plaag in het land van Egypte moet overgedragen worden aan de kinderen zodat het nooit zal worden vergeten.

Mozes leidde het volk uit Egypte. Hij die uit het water getogen was leidde de Hebreeërs - 'zij die van de overzijde komen' - door de Schelfzee die als een muur rondom hen stond zodat zij met droge voeten naar de overkant konden gaan, terwijl nadien de farao met zijn volk in de Rode Zee verdronk. Aan de overzijde van de zee weerklonk het lied van Mozes, waarin de uittocht bezongen werd. Hierin weerklonk de immense betekenis van de geschiedenis van Israël voor het geloof van Israël heeft. De geloofsoepvoeding is gericht op het gedenken van Gods daden in de geschiedenis. Deze geschiedenis is een geloofsspiegel voor het heden: 'Vergeten is ballingschap, gedenken is verlossing'. In veel gedetailleerdere zin weerklinkt deze geschiedenis in de vijf boeken van Mozes: van het begin der schepping tot en met de intocht in Kanaän:

² Het is onduidelijk welke farao hier bedoeld is. De datering van Mozes in de zestiende eeuw geeft hier grote problemen. Een datering in de dertiende eeuw zou het aannemelijk maken dat Mozes opgroeide onder de Ramesieden, te weten Ramses I, II of III. Opmerkelijk is nl. dat één van de steden die de Hebreeërs moeten bouwen, de stad Ramses is. Na Ramses III kwam er een farao Merneptah. Er is een Merneptah-stèle gevonden in de woestijn waarop staat 'Hier versloeg ik de Ibri' (Ibri = Hebreeërs). Nu kan men tegenwerpen dat de Hebreeërs niet verslagen zijn zodat het niet klopt. Dit is echter op zichzelf geen argument, omdat de Egyptische geschiedschrijving vaak beschrijft hoe de geschiedenis zou moeten zijn geweest en niet hoe zij feitelijk was. De geschiedschrijving volgt de wet van de Maät. Maät is de godin van het evenwicht, de orde of de harmonie. Egypte was geobsedeerd door evenwicht. Er moest orde zijn en geen chaos. Juist de aanwezigheid van vreemde volken – autochtonen – verstoortte de Maät. Dit besef van orde kan zo ver gaan dat men vastlegde dat men een slag won, terwijl men hem in feite verloor (vergelijk de Egyptische bronnen rond de slag bij Kades tegen de Hyksos).

Intermezzo: Spiegel van de oergeschiedenis

Het geloof van Israël is niet het mythische geloof van de heidenen, waarin alleen maar de eeuwige wederkeer is (opgaan, blinken en verzinken van planeten, seizoenen en mensen), maar het geloof in God die door de geschiedenis heen meereist met Zijn volk in een rookkolom en in een vuurkolom. Tegenover de opvatting van de werkelijkheid als een eindeloze cirkelbeweging (het cyclisch denken) van de oude, mythische volkeren, staat hier de opvatting van de werkelijkheid als een reis (het lineaire denken). De geschiedenis is een reis naar Kanaän. Dit denken in termen van de reis is bepalend voor de geloofsopvoeding van Israël. Het is totaal anders dan het mythische denken. De Joodse feesten geven in belangrijke mate uitdrukking aan deze reis. Het Paasfeest is het centrale feest in dezen. Voor ons is het moeilijk om ons het ingrijpende karakter van dit alles te realiseren. Het vormde een bliksemingslag in de oude wereld.

Aan de geschiedenis van de reis uit Kanaän en uit Egypte gaat een oergeschiedenis vooraf. Ooit was er een volkomen paradijselijke werkelijkheid waarin de eerste mensen God werkelijk liefhadden en beminden. De zonde trad binnen in de hof van Eden, doordat de Boze inwerkte binnen deze geschapen werkelijkheid en de mens zich willens en wetens liet verleiden tot het kennen en doen van het kwade. De mens werd door God verbannen uit het paradijs. Hij ging zwerven en dolen over de aardbodem.

De mensen vergaten veelvuldig hun Schepper en het kwaad werd uiteindelijk zo groot dat Hij de wereld strafte met de zondvloed. Alleen Noach en zijn vrouw en kinderen werden uit het water getogen en er kwam een nieuw begin, waar de regenboog het teken van was. Maar ook nu dwaalden velen af en vervielen in polytheïsme.

Te midden van deze mythische wereld leefde Abram, totdat hij de stem Gods hoorde, die hem zei dat hij weg moest trekken en op reis moest gaan naar het land dat God hem geven zou. God noemde hem nu niet meer 'Abram' maar 'Abraham': 'vader van vele volken'. De zwerftocht van de mens werd een reis met een doel. God sloot een verbond met Abraham en met zijn zonen na hem. Dit verbond stelde zegen en vloek tegenover elkaar. Wie in Gods wegen zou wandelen en zich zou laten onderwijzen in dat licht, zou gezegend zijn. Wie niet in Gods wegen zou wandelen en het onderricht daarover in de wind zou slaan, zou vervloekt zijn.

Via Izaäk en Jacob zouden Abrahams kinderen uiteindelijk in Egypte terecht komen via de lotgevallen van Jozef. Ook hier was de geschiedenis een reis door de diepten heen: raadselachtig en vreemd. Uiteindelijk zou Jozef de zin van deze geschiedenis verstaan. God had zijn weg naar Egypte geleid opdat heel het nageslacht niet zou omkomen van de hongersnood van de graanschuren van Egypte zou mogen eten. God heeft het 'ten goede gedacht'. Hier licht reeds de diepe betekenis op die de geschiedenis voor en binnen Israëls geloof heeft. Dit behelst dan ook een opdracht voor de opvoeding: de geschiedenis is voor iedere Hebreëer een spiegel van Gods handelen in het leven van vandaag.

Er kwam echter een andere farao en die vreesde dat het volk der Hebreërs te talrijk zou worden. Hij onderdrukte de zonen van Jozef en de vele andere Hebreërs, totdat God Mozes riep en de uittocht aanving.

Uiteindelijk kwam Mozes met het volk aan bij de berg Sinaï. Daar ontving hij de Wet van de Tien Geboden.

Spiegel van de wet

Deze wet is in zichzelf reeds een groots opvoedkundig monument. Hier worden de morele richtlijnen voor het volk onthuld aan het volk. Zij moeten ze hun kinderen vertellen en voorleven. De aanhef van de Wet herinnert aan de uittocht uit Egypte. Deze aanhef zelf vormt als het ware reeds een gedenksteen. Elke keer als de Wet gelezen wordt, wordt de ontvanger herinnerd aan de geschiedenis van de uittocht.

In zijn meest klassieke vorm heeft dit alles woorden gekregen in het vijfde boek van Mozes, Deuteronomium 6: 1 – 25. Bij wijze van kennismakingstekst volgt nu dit gedeelte:

Brontekst

1 'Dit zijn dan de geboden, de inzettingen en de rechten, die de HEERE, uw God, geboden heeft om u te leren; opdat gij ze doet in het land, naar hetwelk gij heentrekt, om dat erfelijk te bezitten; 2 Opdat gij den HEERE, uw God, vrezet, om te houden al Zijn inzettingen, en Zijn geboden, die ik u gebiede; gij, en uw kind, en kindskind, al de dagen uws levens; en opdat uw dagen verlengd worden. 3 Hoor dan, Israel! en neem waar, dat gij ze doet, opdat het u welga, en opdat gij zeer vermenigvuldigt (gelijk als u de HEERE, uwer vaderen God, gesproken heeft) in het land, dat van melk en honig is vloeiende. 4 Hoor, Israel! de HEERE, onze God, is een enig HEERE! 5 Zo zult gij den HEERE, uw God, liefhebben, met uw ganse hart, en met uw ganse ziel, en met al uw vermogen. 6 En deze woorden, die ik u heden gebiede, zullen in uw hart zijn. 7 En gij zult ze uw kinderen inscherpen, en daarvan spreken, als gij in uw huis zit, en als gij op den weg gaat, en als gij nederligt, en als gij opstaat. 8 Ook zult gij ze tot een teken binden op uw hand, en zij zullen u tot voorhoofdspannels zijn tussen uw ogen. 9 En gij zult ze op de posten van uw huis, en aan uw poorten schrijven. 10 Als het dan zal geschied zijn, dat de HEERE, uw God, u zal hebben ingebracht in dat land, dat Hij uw vaderen, Abraham, Izak en Jakob, gezworen heeft, u te zullen geven; grote en goede steden, die gij niet gebouwd hebt, 11 En huizen, vol van alle goeds, die gij niet gevuld hebt, en uitgehouwen bornputten, die gij niet uitgehouwen hebt, wijngaarden en olijfgaarden, die gij niet geplant hebt, en gij gegeten hebt en verzadigd zijt; 12 Zo wacht u, dat gij den HEERE niet vergeet, Die u uit Egypteland, uit het diensthuis heeft uitgevoerd. 13 Gij zult den HEERE, uw God, vrezen, en Hem dienen; en gij zult bij Zijn Naam zweren. 14 Gij zult andere goden niet navolgen, van de goden der volken, die rondom u zijn. 15 Want de HEERE, uw God is een ijverig God in het midden van u; dat de toorn des HEEREN, uws Gods, tegen u niet ontsteke, en Hij u van den aardbodem verdelge. 16 Gij zult den HEERE, uw God, niet verzoeken, gelijk als gij Hem verzocht hebt te Massa. 17 Gij zult de geboden des HEEREN, uws Gods, vlijtig houden, mitsgaders Zijn getuigenissen, en Zijn inzettingen, die Hij u geboden heeft. 18 En gij zult doen, wat recht en goed is in de ogen des HEEREN; opdat het u welga, en dat gij inkomt, en erft het goede land, dat de HEERE uw vaderen gezworen heeft; 19 Om al uw vijanden voor uw aangezicht te verdrijven, gelijk als de HEERE gesproken heeft. 20 Wanneer uw zoon u morgen zal vragen, zeggende: Wat zijn dat voor getuigenissen, en inzettingen, en rechten, die de HEERE, onze God, ulieden geboden heeft? 21 Zo zult gij tot uw zoon zeggen: Wij waren dienstknechten van Farao in Egypte; maar de HEERE heeft ons door een sterke hand uit Egypte uitgevoerd. 22 En de HEERE gaf tekenen,

en grote en kwade wonderen, in Egypte, aan Farao en aan zijn ganse huis, voor onze ogen; 23 En hij voerde ons van daar uit, opdat Hij ons inbracht, om ons het land te geven, dat Hij onzen vaders gezwoeren had. 24 En de HEERE gebod ons te doen al deze inzettingen, om te vrezen den HEERE, onzen God, ons voor altoos ten goede, om ons in het leven te behouden, gelijk het te dezen dage is. 25 En het zal ons gerechtigheid zijn, als wij zullen waarnemen te doen al deze geboden, voor het aangezicht des HEEREN, onzes Gods, gelijk Hij ons geboden heeft.'

Vragen bij de brontekst

- a. Wat is de inhoud van de opvoeding die de ouders aan de kinderen moeten geven?
- b. In welke vorm of op welke manier moeten de ouders de kinderen opvoeden?
- c. Past deze pedagogiek nog in de huidige tijd waarin kinderen 'mondig' zijn geworden?
- d. Kijk eens in de spiegel van deze tekst vanuit jezelf: ben je zelf op deze wijze opgevoed en hoe voed je op jouw beurt weer de kinderen op?

Leerhuis

Binnen dit bijzondere historische gebeuren van de Uittocht kreeg het opvoedkundige denken zijn unieke vorm: de reis door de geschiedenis heen naar Kanaän is de spiegel voor het heden en de toekomst.

Mozes is letterlijk de belichaming van deze reis. Hij mocht wel reizen maar niet thuiskomen. Slechts vanaf een afstand kon hij het land Kanaän zien.

Toen Mozes oud geworden was, gaf hij het stokje door aan Jozua. Jozua was in zekere zin zijn leerling. Jozua heeft de geschiedenis gezien en meegemaakt. Hij is ingewijd in de belangrijke dingen van het leven door Mozes zelf. Uiteindelijk zou Jozua Kanaän binnentrekken – iets wat Mozes niet mocht want Mozes mocht alleen van verre het land zien. Toen Jozua het land binnentrok, leek zich de uittocht te herhalen: ook hier moesten ze door het water gaan: het water van de Jordaan. Toen het volk door de Jordaan was gegaan, weerklonk niet het lied van Mozes – dat een soort reizende gedenksteen was geworden – maar werden er in letterlijke zin gedenksteden opgericht:

19 'Het volk nu was den tiende der eerste maand uit de Jordaan opgeklimmen; en zij legerden zich te Gilgal, aan het oosteinde van Jericho. 20 En Jozua richtte die twaalf stenen te Gilgal op, die zij uit de Jordaan genomen hadden. 21 En hij sprak tot de kinderen Israels, zeggende: Wanneer uw kinderen morgen hun vaders vragen zullen, zeggende: Wat zijn deze stenen? 22 Zo zult gij het uw kinderen te kennen geven, zeggende: Op het droge is Israel door deze Jordaan gegaan. 23 Want de HEERE, uw God, heeft de wateren van de Jordaan voor uw aangezichten doen uitdrogen, totdat gijlieden er waart doorgedaan; gelijk als de HEERE, uw God, aan de Schelfzee gedaan heeft, die Hij voor ons aangezicht heeft doen uitdrogen, totdat wij daardoor gegaan waren; 24 Opdat alle volken der aarde de hand des HEEREN kennen zouden, dat zij sterk is; opdat gijlieden den HEERE, uw God, vrezet te allen dage.'

De reis door de geschiedenis vormde ook bij de Jordaan een spiegel. Gods verbond met Israël lichtte er in op. De weg ging tussen zegen en vloek en de geschiedenis weerspiegelde deze weg.

De kinderen moeten worden ingewijd in dit geloofsgeheim. Eerst vanuit deze centrale notie van de geschiedenis als een reis, klinkt de wet van God in al zijn details op. Deze wet vindt zijn motivering in de reis. God omheint de tuin van het beloofde land met stenen die herinneren aan de reis. In dat licht wordt de wet geen knellende band maar *Weisung*, 'aanwijzing', zoals de Joodse geleerde Martin Buber zijn vertaling van de boeken van Mozes heeft genoemd.

In de Joodse traditie speelt dit element van inwijding een grote rol. De ouders gelden hier als de eerste opvoeders. Zij hebben de grote taak om de kinderen op te voeden. Van scholen in de letterlijke zin van het woord, was geen sprake in deze Mozaïsche tijden. Wel konden priesters de kinderen inwijden in de rituele gebruiken van de eredienst (Lev. 10:11). Het onderwijs had voluit een religieus perspectief, waarin geschiedende geschiedenis centraal stond als het kader waarbinnen de praktijk van de dagelijkse gebeden en rituelen betekenis kreeg.

Binnen deze opvoeding speelt het stellen van vragen een belangrijke rol. De kinderen stellen vragen aan de ouders – 'Wat betekenen deze stenen in de Jordaan?'; 'Waarom eten we ongezuurde broden?' - en de ouders vertellen de verhalen bij wijze van antwoord. Vraag en antwoord vormen hier de gestalte van de geloofsoverdracht. Daarnaast worden de daden Gods 'ingescherpt' in de kinderen: zoals een scherp mes lijnen in het hout kerft, worden de belangrijke geloofsfeiten 'ingescherpt' in de ziel van de kinderen.

De geloofsopvoeding is aldus een moreel-religieuze opvoeding, waarbij de geschiedenis van de uittocht de spiegel is voor het handelen in het heden en in de toekomst³.

3. De profeten

Profetische geschiedenis

De profetische geschriften vormen een zeer groot bestanddeel van de Schrift. Ze moeten breed worden opgevat als de boeken van de geschiedenis van Israël vanaf de intocht in Kanaän onder Jozua tot en met de late terugkeer uit de ballingschap in de vijfde eeuw voor Christus. Al deze boeken gelden als profetische boeken omdat de geschiedenis erin steeds werd beschouwd vanuit het profetische licht. Geschiedenis is altijd geschiedenis in hogere zin. God speelt een wezenlijke rol op het toneel van de geschiedenis. De geschiedenis is afhankelijk van de aard van de relatie tussen God en mens. Wanneer de mens in afhankelijkheid van God leeft en de geboden onderhoudt en zijn kinderen daarin onderwijst, zal hij gezegend zijn. Wanneer hij dit niet doet, zal hij vervloekt zijn.

Dit oude mozaïsche perspectief werd bij de intocht in Kanaän door de eerste profeet na Mozes, Jozua, herhaald: hij stelde het volk de geschiedenis voor ogen bij de hernieuwing van het verbond in Sichem:

³ Gebaseerd op: M. Boertien, *Het Joodse leerhuis van 200 voor tot 200 na Christus*, Kampen, 1974; H.W. de Knijff, *Sleutel en slot. Beknopte geschiedenis van de bijbelse hermeneutiek*, Kampen, 1980; M.J. Mulder e.a. (red.), *Bijbels handboek. Deel I*, Kampen, 1981; W. Verboom, 'De levensweg als leerweg. Oude Testament', in: A. de Muynck, B. Kalkman (red.), *Perspectief op leren. Verkenningen naar onderwijs en leren vanuit de christelijke traditie*, Gouda, 2005; W. Zuidema, *Gods partner. Ontmoeting met het Jodendom*, Baarn, 1977.

24 *‘En het volk zeide tot Jozua: Wij zullen den HEERE, onzen God, dienen, en wij zullen Zijner stem gehoorzamen. 25 Alzo maakt Jozua op dienzelven dag een verbond met het volk; en hij stelde het hun tot een inzetting en recht te Sichem. 26 En Jozua schreef deze woorden in het wetboek Gods; en hij nam een groten steen, en hij richtte dien daar op onder den eik, die bij het heiligdom des HEEREN was. 27 En Jozua zeide tot het ganse volk: Ziet, deze steen zal ons tot een getuigenis zijn; want hij heeft gehoord al de redenen des HEEREN, die Hij tot ons gesproken heeft; ja, hij zal tot een getuigenis tegen ulieden zijn, opdat gij uw God niet liegt. 28 Toen zond Jozua het volk weg, een ieder naar zijn erfdeel.’*

Ziener-leraar

Een profeet is een ziener-leraar. Hij kent een bijzondere Godsrelatie. God spreekt tot hem in gezichten en visioenen, in woorden en in tekenen. De enige scholen die er in strikte zin in Israël waren, waren de profetenscholen (2 Kon. 2:3). Deze scholen kenden meestal één grote profeet, zoals Elia, waarom heen leerling-profeten zich verzamelden om onderwijs te krijgen . Buiten de profetenscholen waren er geen algemene scholen in Israël in deze tijden van de profeten. Dit was het geval in het beloofde land zelf gedurende de eeuwen dat het volk daar woonde. Wel kwamen er sinds de Assyrische en de Babylonische ballingschap her en der leerhuizen en schooltjes, waar de kinderen onderricht kregen. De inwijding in de geloofstraditie diende bewaard te blijven. In de profetische geschriften ging ook het messiaanse licht steeds sterker schijnen. De verwachting van de toekomstige Messias en Zijn vrederijk werd sterker, zo in de profetieën van Jesaja. Zij was een belangrijk deel van de geloofsopvoeding. Elke vrouw kon mogelijk de draagster van de Messias zijn. Het trouwen en kinderen krijgen kregen een messiaans perspectief. De profeten hielden de spiegel van het verleden voor in een perspectief dat de toekomst omvat.

Een voorbeeld van een profeet die het volk onderwees in de oude geloofstraditie, die bewaard diende te blijven na terugkeer uit de ballingschap, was Ezra. Toen het volk door het nieuwe beleid van de Perzische vorst Kores terug mocht keren uit de ballingschap naar Israël, gaf Ezra het volk onderwijs.

In het boek Nehemia is een deel van dit onderwijs bewaard gebleven. Bij wijze van inleidende tekst volgt nu Nehemia 8: 1 – 19.

Brontekst

‘Als nu de zevende maand aankwam, en de kinderen Israels in hun steden waren, 2 Zo verzamelde zich al het volk als een enig man op de straat voor de Waterpoort; en zij zeiden tot Ezra, den schriftgeleerde, dat hij het boek der wet van Mozes zou halen, die de HEERE Israel geboden had. 3 En Ezra, de priester, bracht de wet voor de gemeente, beiden mannen en vrouwen, en allen, die verstandig waren om te horen, op den eersten dag der zevende maand. 4 En hij las daarin voor de straat, die voor de Waterpoort is, van het morgen licht aan tot op den middag, voor de mannen en vrouwen, en de verstandigen; en de oren des gansen volks waren naar het wetboek. 5 En Ezra, de schriftgeleerde, stond op een hogen houten stoel, dien

zij tot die zaak gemaakt hadden, en nevens hem stond Mattithja, en Sema, en Anaja, en Uria, en Hilkia, en Maaseja, aan zijn rechterhand; en aan zijn linkerhand Pedaja, en Misael, en Malchia, en Hasum, en Hasbaddana, Zacharja en Mesullam. **6** En Ezra opende het boek voor de ogen des gansen volks, want hij was boven al het volk; en als hij het opende, stond al het volk. **7** En Ezra loofde den HEERE, den groten God; en al het volk antwoordde: Amen, amen! met opheffing hunner handen, en neigden zich, en aanbaden den HEERE, met de aangezichten ter aarde. **8** Jesua nu, en Bani, en Serebja, Jamin, Akkub, Sabbethai, Hodia, Maaseja, Kelita, Azaria, Jozabad, Hanan, Pelaja, en de Levieten onderwezen het volk in de wet. En het volk stond op zijn standplaats.

9 En zij lazen in het boek, in de wet Gods, duidelijk; en den zin verklarende, zo maakten zij, dat men het verstond in het lezen. **10** En Nehemia (dezelve is Hattirsatha) en Ezra, de priester, de schriftgeleerde, en de Levieten, die het volk onderwezen, zeiden tot al het volk: Deze dag is den HEERE, uw God, heilig; bedrijft dan geen rouw, en weent niet; want al het volk weende, als zij de woorden der wet hoorden. **11** Voorts zeide hij tot hen: Gaat, eet het vette, en drinkt het zoete, en zendt delen dengenen, voor welken niets bereid is, want deze dag is onzen Heere heilig; zo bedroeft u niet, want de blijdschap des HEEREN, die is uw sterkte. **12** En de Levieten stilden al het volk, zeggende: Zwijgt, want deze dag is heilig, daarom bedroeft u niet.

13 Toen ging al het volk henen om te eten, en om te drinken, en om delen te zenden, en om grote blijdschap te maken; want zij hadden de woorden verstaan, die men hun had bekend gemaakt. **14** En des anderen daags verzamelden zich de hoofden der vaderen van het ganse volk, de priesters en de Levieten, tot Ezra, den schriftgeleerde, en dat, om verstand te bekomen in de woorden der wet. **15** En zij vonden in de wet geschreven, dat de HEERE door de hand van Mozes geboden had, dat de kinderen Israels in loofhutten zouden wonen, op het feest in de zevende maand; **16** En dat zij het zouden luidbaar maken, en een stem laten doorgaan door al hun steden, en te Jeruzalem, zeggende: Gaat uit op het gebergte, en haalt takken van olijfbomen, en takken van andere olieachtige bomen, en takken van mirtebomen, en takken van palmbomen, en takken van andere dichte bomen, om loofhutten te maken, als er geschreven is. **17** Alzo ging het volk uit en haalden ze, en maakten zich loofhutten, een iegelijk op zijn dak, en in hun voorhoven, en in de voorhoven van Gods huis, en op de straat der Waterpoort, en op de straat van Efraimspoort. **18** En de ganse gemeente dergenen, die uit de gevangenis waren wedergekomen, maakten loofhutten, en woonden in die loofhutten; want de kinderen Israels hadden alzo niet gedaan sinds de dagen van Jesua, den zoon van Nun, tot op dezen dag toe; en er was zeer grote blijdschap. **19** En men las in het wetboek Gods dag bij dag, van den eersten dag tot den laatsten dag. En zij hielden het feest zeven dagen, en op den achtsten dag den verbodsdag, naar het recht.]'

Vragen bij de brontekst

- a. Wat is de inhoud van het onderwijs van Ezra aan het volk?
- b. Hoe reageert het volk op het onderwijs van Ezra?

- c. Welke religieuze vormen (zoals hier het Loofhuttenfeest) zouden in onze tijd geschikt zijn om het onderwijs meer en beter ingang te doen vinden?

Diaspora-onderwijs

Ook hier werd door de profeet de geschiedenis ten voorbeeld gehouden. Zij was in hoge mate vergeten – met ballingschap als gevolg! – maar zij diende weer herinnerd te worden. Het Loofhuttenfeest werd weer gevierd.

Israël probeerde zich na de terugkeer uit de ballingschap op deze manier te herstellen. Het wereldtoneel veranderde echter voortdurend en steeds had Israël te kampen met vreemde grootmachten: de Grieks-Helleense wereld en het Romeinse rijk.

Het viel niet mee om de oude onderwijstraditie vast te houden in deze woelige tijden. Tegelijk werd de noodzaak van onderwijs alleen maar groter. Nog urgenter werd dit toen in 70 na Chr. Jeruzalem door de Romeinen werd verwoest en de diaspora begon. Toen dreigde de geloofstraditie ten onder te gaan, ware het niet dat rabbijn Jochanan ben Zakkai uit Jeruzalem naar Javne vluchtte en daar een school begon, een leerhuis: het Grote Huis. Toen Israël onder de volken werd verstrooid, heeft het overal in den vreemde dit Grote Huis gebouwd door leerhuizen te stichten, waar tegelijk de eredienst werd gevierd en de jeugd werd onderwezen. Dit duurde voort tot in 1948 de staat Israël werd gesticht. Toen kon het volk terugkeren uit de verstrooiing. Vele Joden deden dit, hoewel vele anderen in den vreemde bleven wonen. Overal bleef en blijft de geloofsopvoeding een zaak van grote urgentie. Alleen door in de spiegel van de geschiedenis de nieuwe generaties op te voeden in het geloof, kan de traditie voortbestaan en voortleven⁴.

4. De geschriften

In de zogeheten 'geschriften' - *Psalmen, Spreuken, Prediker en Hooglied* – gaat het veelvuldig over het onderwijs aan de kinderen van Israël. We noemen de geschriften – vooral *Spreuken* en *Prediker* – de wijsheidsliteratuur. Deze wijsheidsliteratuur vormt een genre dat in de tijd rond de tiende tot achtste eeuw voor Christus breed voorkwam in de oude wereld. Met name in Egypte treffen we veel wijsheidsliteratuur aan, zoals het geschrift *Amenem-opè*, waarin zekere parallellen te vinden zijn met het boek *Spreuken*.

De *Psalmen* gelden in hun geheel als een spiegel van het geloofsleven waar ieder die ze leest onderwijs uit kan putten. Ook in de *Psalmen* licht het messiaanse perspectief sterk op. Vele *Psalmen*, zoals Psalm 22 en 72, hebben veelal zowel een nabij-toekomstige als een veraf-toekomstige betekenis. De Kerk leest deze *Psalmen* in christologisch licht. Zij voedt de kinderen – net als Israël dat deed – op in het gedenken van Gods daden in de geschiedenis én het verwachten van Zijn daden in de toekomst.

⁴ Gebaseerd op: M. Boertien, *Het Joodse leerhuis van 200 voor tot 200 na Christus*, Kampen, 1974; H.W. de Knijff, *Sleutel en slot. Beknopte Geschiedenis van de bijbelse hermeneutiek*, Kampen, 1980; M.J. Mulder e.a. (red.), *Bijbels handboek. Deel I*, Kampen, 1981; W. Verboom, 'De levensweg als leerweg. Oude Testament', in: A. de Muynck, B. Kalkman (red.), *Perspectief op leren. Verkenningen naar onderwijs en leren vanuit de christelijke traditie*, Gouda, 2005; W. Zuidema, *Gods partner. Ontmoeting met het Jodendom*, Baarn, 1977.

David is de belangrijkste en grootste dichter. Hij groeide als herdersjongen op in het gezin van de Bethlehemiet Isai. Zijn talent voor muziek en poëzie zal hier al vroeg zijn ontloken. De profeten voorspelden zijn koningschap en uiteindelijk werd David tot koning gezalfd door de profeet Samuël. David regeerde van 1012 tot 972 voor Chr. en onder zijn hand kende Israël een tijd van veel strijd maar ook grote bloei.

Voor en tijdens zijn koningschap heeft hij vele psalmen geschreven. Ze weerspiegelen iets van het onderricht dat de koning aan zijn volk gaf. Psalm 1 opent met de oproep aan de gelovige om, zoals een boom geplant is aan waterbeken, verworteld te zijn in God. Psalm 44 is een onderwijzing voor de opperzangmeester, waarin het volk wordt getoond dat de vloek het deel is van hen die niet in de weg Gods gaan. In Psalm 78 komt, geheel in lijn met de oude traditie van Israël, de geschiedenis opnieuw naar voren als spiegel voor het heden en de toekomst:

'Een onderwijzing van Asaf. O mijn volk! neem mijn leer ter oren; neigt ulieder oor tot de redenen mijns monds. 2 Ik zal mijn mond opendoen met spreuken; ik zal verborgenheden overvloediglijk uitstorten, van ouds her; 3 Die wij gehoord hebben en weten ze, en onze vaders ons verteld hebben. 4 Wij zullen het niet verbergen voor hun kinderen, voor het navolgende geslacht, vertellende de loffelijkheden des HEEREN, en Zijn sterkheid, en Zijn wonderen, die Hij gedaan heeft. 5 Want Hij heeft een getuigenis opgericht in Jakob, en een wet gesteld in Israël; die Hij onzen vaders geboden heeft, dat zij ze hun kinderen zouden bekend maken; 6 Opdat het navolgende geslacht die weten zou, de kinderen, die geboren zouden worden; en zouden opstaan, en vertellen ze hun kinderen.'

Psalm 119 is één groot leergedicht dat volgens de letters van het alfabet de weg van het geloof voor ogen stelt aan de hoorder. Psalm 128 houdt de zegen voor aan hem die God vreest en in Zijn wegen wandelt. Psalm 139 weerspiegelt de intieme nabijheid Gods in het leven van hen die in Zijn wegen wandelen en Zijn woorden horen en verstaan. In Psalm 150 mondt alles uit in de zuivere heteronomie van het even als een volkomen lof Gods.

In het boek *Spreuken* gaat het over de opvoeding tot de Wijsheid. *Spreuken* wordt (naast *Hooglied* en *Prediker*) toegeschreven aan Salomo⁵. Salomo was de zoon van David die David als koning opvolgde. Hij regeerde 972 tot 932 voor Chr. over Israël. Zijn rijk was een rijk van vrede en welvaart. Middels zijn vele buitenlandse contacten leerde hij de omringende cultuurwereld kennen. Hierin vormde de wijsheidsliteratuur een wijdverbreid genre.

Het boek *Spreuken* past binnen dit genre van de wijsheidsliteratuur. Tegelijkertijd wijkt het fundamenteel af van deze wijsheidsliteratuur doordat de God van Israël in dit boek spreekt en het de wijsheid Gods is die wordt voorgesteld.

Salomo gaat de leerling inwijden ('chanak', Spr. 22:6) in de Wijsheid ('Chokma', Spr. 1:2). De Wijsheid is een personificatie. Het is een vrouwelijke gestalte, die iets in zich draagt van de Geest Gods ('Ruach') die grammaticaal gezien ook vrouwelijk is. Deze Wijsheid is zelf de opvoeder. Zij

⁵ Er werd en wordt onder oudtestamentici uitvoerig gediscussieerd over het auteurschap en de datering van *Spreuken*. Vele auteurs zien Salomo niet als de auteur en denken eerder aan een latere redacteur, hoewel de visie dat Salomo de auteur is ook nog altijd wordt aangehangen. Diegenen die Salomo niet als auteur van *Spreuken* zien hanteren veelal ook een meer recente, post-exilische (na de ballingschap) datering van dit boek. Zie voor een helder overzicht van deze discussie: G. Heino, *Spreukenwijsheid voor begeleiding*, dissertatie, Pretoria (Universiteit van Suid-Afrika), 2015, in het bijzonder de paragrafen 2.2.2.3.; 5.3.3; 5.4.; 5.5.; 5.7. De argumenten tegen het auteurschap van Salomo overtuigen mij niet – al was het alleen maar vanwege de veelheid van de verschillende visies die elkaar tegenspreken - en ik houd daarom vast aan de oude opvatting van Salomo als auteur.

voedt de kinderen op in wie zij zelf is: Wijsheid. De wijsheid is niet vorm van theoretisch leren maar zij is praktisch leren ('lamad'; de Grieken zouden spreken van 'sophrosunè'). Zij is een vorm van werkelijk, persoonlijk kennen ('jadah', een woord dat ook voor de seksuele gemeenschap wordt gebruikt en in de Statenvertaling prachtig wordt vertaald met 'bekennen'). Het gaat in de opvoeding niet om een intellectuele vorming die op zichzelf staat maar op een vorming in praktische wijsheid – levenswijsheid – en in de beoefening van het goede handelen⁶.

Bij wijze van inleidende tekst volgt nu Spreuken 1: 1 – 33.

Brontekst

*'De spreuken van Salomo, den zoon van David, den koning van Israel, **2** Om wijsheid en tucht te weten; om te verstaan redenen des verstands; **3** Om aan te nemen onderwijs van goed verstand, gerechtigheid, en recht, en billijkheden; **4** Om den slechten kloekzinnigheid te geven, den jongeling wetenschap en bedachtzaamheid. **5** Die wijs is, zal horen, en zal in lere toenemen; en die verstandig is, zal wijzen raad bekomen. **6** Om te verstaan een spreuk en de uitlegging, de woorden der wijzen en hun raadselen. **7** De vrees des HEEREN is het beginsel der wetenschap; de dwazen verachten wijsheid en tucht.*

***8** Mijn zoon! hoor de tucht uws vaders, en verlaat de leer uwer moeder niet; **9** Want zij zullen uw hoofd een aangenaam toevoegsel zijn, en ketenen aan uw hals. **10** Mijn zoon! indien de zondaars u aanlokken, bewillig niet; **11** Indien zij zeggen: Ga met ons, laat ons loeren op bloed, ons versteken tegen den onschuldige, zonder oorzaak; **12** Laat ons hen levend verslinden, als het graf; ja, geheel en al, gelijk die in den kuil nederdalen; **13** Alle kostelijk goed zullen wij vinden, onze huizen zullen wij met roof vullen. **14** Gij zult uw lot midden onder ons werpen; wij zullen allen een buidel hebben. **15** Mijn zoon! wandel niet met hen op den weg; weer uw voet van hun pad. **16** Want hun voeten lopen ten boze; en zij haasten zich om bloed te storten.*

***17** Zekerlijk, het net wordt tevergeefs gespreid voor de ogen van allerlei gevogelte; **18** En deze loeren op hun eigen bloed, en versteken zich tegen hun zielen. **19** Zo zijn de paden van een iegelijk, die gierigheid pleegt; zij zal de ziel van haar meester vangen.*

***20** De opperste Wijsheid roept overluid daar buiten; Zij verheft haar stem op de straten. **21** Zij roept in het voorste der woelingen; aan de deuren der poorten spreekt Zij Haar redenen in de stad; **22** Gij slechten! hoe lang zult gij de slechtigheid beminnen, en de spotters voor zich de spotternij begeren, en de zotten wetenschap haten? **23** Keert u tot Mijn bestraffing; ziet, Ik zal Mijn Geest ulieden overvloediglijk uitstorten; Ik zal Mijn woorden u bekend maken. **24** Dewijl Ik geroepen heb, en gijlieden geweigerd hebt; Mijn hand uitgestrekt heb, en er niemand was, die opmerkte; **25** En gij al Mijn raad verworpen, en Mijn bestraffing niet gewild hebt; **26** Zo zal Ik ook in ulieder verderf lachen; Ik zal spotten, wanneer uw vreze komt.*

⁶ Gebaseerd op: G. Heino, a.w.; M. Boertien, *Het Joodse leerhuis van 200 voor tot 200 na Christus*, Kampen, 1974; H.W. de Knijff, *Sleutel en slot. Beknopte geschiedenis van de bijbelse hermeneutiek*, Kampen, 1980; M.J. Mulder e.a. (red.), *Bijbels handboek. Deel I*, Kampen, 1981; W. Verboom, 'De levensweg als leerweg. Oude Testament', in: A. de Muynck, B. Kalkman (red.), *Perspectief op leren. Verkenningen naar onderwijs en leren vanuit de christelijke traditie*, Gouda, 2005; W. Zuidema, *Gods partner. Ontmoeting met het Jodendom*, Baarn, 1977.

27 Wanneer uw vreze komt gelijk een verwoesting, en uw verderf aankomt als een wervelwind; wanneer u benauwdheid en angst overkomt;**28** Dan zullen zij tot Mij roepen, maar Ik zal niet antwoorden; zij zullen Mij vroeg zoeken, maar zullen Mij niet vinden;**29** Daarom, dat zij de wetenschap gehaat hebben, en de vreze des HEEREN niet hebben verkoren.**30** Zij hebben in Mijn raad niet bewilligd; al Mijn bestraffingen hebben zij versmaad;**31** Zo zullen zij eten van de vrucht van hun weg, en zich verzadigen met hun raadslagen.**32** Want de afkering der slechten zal hen doden, en de voorspoed der zotten zal hen verderven.**33** Maar die naar Mij hoort, zal zeker wonen, en hij zal gerust zijn van de vreze des kwaads.'

Vragen bij de brontekst

- a. Wat is de inhoud van het onderwijs dat Salomo geeft (vs. 1 – 19)?
- b. Hoe verhoudt zich deze inhoud tot ons sterk op kennis gerichte onderwijs?
- c. Hoe zou je vrouwe Wijsheid kunnen typeren? Wat weerspiegelt zij (vs. 20 – 33)?

5. In gesprek met het Oude Testament

De Kerk heeft altijd zeer dicht bij dit oude ideaal van de Joodse opvoeding gestaan. Zij heeft alle eeuwen door de grote waarde van geloofsopvoeding ingezien en in dat licht ook de geschiedenis van Israël als spiegel gebruikt. Tegelijk zag zij deze geschiedenis ook in christologisch licht. De geschiedenis wees via Israël heen naar de uiteindelijke Messias, Jezus van Nazareth. Hij is de ware Leraar van Israël. In Zijn licht zou de Kerk de geschiedenis van Israël ook gaan verstaan als een gedenksteen die heen wees naar Christus. Opvoeding is opvoeding in gedenken én in verwachten: tussen dankbaarheid en hoop.

In de tijd van de vroege Kerk ontstond er al spoedig verwijdering tussen Israël en de Kerk. De Kerk las het Oude Testament als een wegbereiding en opvoeding tot Christus. Op symbolische en verborgen wijze was Christus in het gewaad van het Oude testament aanwezig. Reeds bij de vroegchristelijke apologeten, zoals Justinus de martelaar in zijn *Dialog met de Jood Trypho*, kwam dit naar voren. Binnen de vroegchristelijke exegese van de Schrift volgde men de hermeneutische of uitlegkundige sleutel van de meerduidige Schriftbetekenis: de Schrift kon maximaal vier betekenislagen hebben: een letterlijk, historische, een geestelijk-symbolische, een morele en een eschatologische. Bijvoorbeeld: het woord 'Jeruzalem' kan zowel wijzen naar de letterlijke stad Jeruzalem, de geestelijke stad Jeruzalem die boven is, als het morele aspect dat een ware bewoner van Jeruzalem het gebod van God naleeft en het uiteindelijke perspectief van de toekomst wanneer Jeruzalem uit de hemel zal neerdalen op de nieuwe aarde. Binnen, bijvoorbeeld, Augustinus' prediking van het Oude Testament, komt dit op prachtige wijze naar voren⁷.

In de Middeleeuwen volgde men dit vroegchristelijke spoor van de meerduidige Schriftbetekenis. De oudtestamentische noties van het gedenken van de geschiedenis van Israël als een spiegel voor het heden, werden ingevoegd binnen de eigen geschiedenis die evenzeer een spiegel van Gods handelen

⁷ Zie Aurelius Augustinus, *Schatkamer van het geloof. Preken over teksten uit het Oude testament, Sermones de scripturis*, 1 – 50, Eindhoven, 2013.

was. Het beeld begon echter meer en meer negatief gekleurd te worden door het groeiende theologische anti-judaïsme en soms ook brute antisemitisme.

Binnen de Reformatie kwam het Oude testament weer sterker in zijn historisch-letterlijke betekenis op de voorgrond te staan. Er was ook belangstelling voor de rabbijnse kennis van het Hebreeuws . Binnen de geloofsofvoeding van de Reformatie was en is de kennis van het Oude Testament van grote betekenis: het 'inscherpen' vormde en vormt hierbij een groot bestanddeel van de opvoeding. Ook toen in de negentiende eeuw de pedagogiek in Nederland opbloede als een zelfstandige wetenschap, werd er met name binnen de christelijke pedagogiek veel aandacht besteed aan de Schrift – zowel het Oude als het Nieuwe Testament – als vaste grond van het pedagogisch ideaal. De teksten zoals die in dit pedagogische venster zijn geciteerd, vormen hierin een inmiddels klassiek geworden corpus van bronnen.

Opmerkelijk is wel dat, na en door de Tweede Wereldoorlog, er binnen de christelijke traditie een nieuwe aandacht is ontstaan voor het Joodse opvoedingsideaal van het leerhuis . Met name binnen kringen die contact zochten met de Joodse traditie (Willem Zuidema en anderen), bloeide een grote belangstelling op voor het 'leren'.

In deze moderne tijden ging er tegelijk een meer zelfstandig, autonoom opvoedingsideaal ontstaan. Het beroep op de Schrift ging hierdoor steeds minder klinken⁸. Binnen de huidige pedagogiek verstomt het beroep op de Schrift of andere normatieve bronnen meer en meer en wordt de aandacht steeds meer gericht op kwantitatieve of kwalitatieve analyse van onderwijspraktijken, zonder een fundering in wijsgerige pedagogiek of verworteling in de geschiedenis en traditie van de pedagogiek. Binnen de christelijke en de Joodse wereld probeert men vanuit deze problematische positie zich te blijven beroepen op de vaste grond van het Woord.

6.Suggesties voor verdere kennismaking

Wie nader wil kennismaken met de pedagogiek van het Oude Testament leze de volgende teksten:

Bronnen:

- *Het Oude Testament*

Secundaire literatuur:

- Aurelius Augustinus, *Schatkamer van het geloof. Preken over teksten uit het Oude testament, Sermones de scripturis, 1 – 50*, Eindhoven, 2013.
- M. Boertien, *Het Joodse leerhuis van 200 voor tot 200 na Christus*, Kampen, 1974.
- G. Heino, *Spreukenwijsheid voor begeleiding*, dissertatie, Pretoria (Universiteit van Zuid-Afrika), 2015.
- H.W. de Knijff, *Sleutel en slot. Beknopte geschiedenis van de bijbelse hermeneutiek*, Kampen, 1980.

⁸ Zie H.W. de Knijff, *Sleutel en slot. Beknopte geschiedenis van de bijbelse hermeneutiek*, Kampen, 1980.

- M.J. Mulder e.a. (red.), *Bijbels handboek. Deel I*, Kampen, 1981.
- W.H. Gispen e.a. (red.), *Bijbelse encyclopedie*, Kampen, 1975.
- W. Verboom, 'De levensweg als leerweg. Oude Testament', in: A. de Muynck, B. Kalkman (red.), *Perspectief op leren. Verkenningen naar onderwijs en leren vanuit de christelijke traditie*, Gouda, 2005.
- J. Waterink, *Inleiding tot de theoretische paedagogiek. Deel II. De geschiedenis der paedagogiek. Eerste stuk*, Zutphen, 1933.
- W. Zuidema, *Gods partner. Ontmoeting met het Jodendom*, Baarn, 1977.

Auteur: Dr. Ewald Mackay